
Pierre Marinier, **Dua Üzerine Düşünceler**
(Psikofizyolojik Sebepleri ve Sonuçları),
çev. Sadık Kılıç, Nil Yayınları, İzmir 1990.

Fizikî âlemde yaşayan insanın inkâr edilemeyecek düzeyde var olan yönlerinden biri ve en önemlisi ruhudur. Ruhun gelişebilmesi ve kemâlini devam ettirebilmesi, metafizik âlemle olan ilişkisine bağlıdır. Bu âlemi idrak etmekle tecrübe edeceği müşahedeler, kişiye kendi sınırlılığını gösterecektir. Aynı zamanda ruh, bu sayede içkin ve aşkın olan Varlığı keşfedecek, onu tecrübe edecektir. Bu tecrübe ile birlikte gerek kendi sınırlılığı sonucu, gerekse W. James'in de belirttiği gibi, sosyal benliğin birtakım engeller karşısında dağılıp çözülmesi sonucu, özlemini çektiği gerçek âleme kavuşabilecektir. İşte bu ilişkiyi sağlayacak tecrübenin özü duadır. Çünkü dua ile Aşkın Varlıkla kurulan ilişki, aracısız ve doğrudan bir ilişkidir.

Sadık Kılıç tarafından yapılan Türkçe çevirisi 1990 yılında yayınlanan Marinier'in bu eseri, duanın niteliği ile onun psikofizyolojik sebepleri ve sonuçlarını ele alıyor. Kitabın bütünlüğünden anlayabildiğimiz kadarıyla yazar, Jung'un görüşleri çerçevesinde psikanaliz ekolüne mensuptur. Bu durum özellikle 29, 54 ve 60. sayfalardaki açıklamalarında görülmektedir. Dolayısıyla yazar, yorumlarını gelişimsel (genetik) metodu kullanarak yapıyor. Ancak, 45. sayfadaki "Duaya icabet edilir mi?" sorusuyla başlayan beşinci bölümde, duanın tesirinin psikolojik şartlarını açıklarken, 49. sayfadaki Evrensel Ben'e yaklaşırken, 55. sayfadaki kozmik şuura dalarken, ilgili konuların daha rahat açıklanması itibarıyla fenomenal alanı açıklayan dinamik metodu tercih ettiğini de belirtmeliyiz.

Altmışbeş sayfalık bu kitabın yirmibir sayfasını teşkil eden sunuş bölümünü çevirmenin yazdığını ancak birinci bölüme geçilince ortaya çıkan ifade değişikliğinden anlamak mümkün oluyor. İlk bakışta sunuş yazısı yazara ait gibi. Söz konusu bu karışıklığın

önlenmesi için, sunuş yazısının başına “çevirmenin önsözü” veya sunuş metninin bittiği sayfanın altına çevirmenin adı yazılabilirdi.

Yazar, eserini kurumsallaşmış dinler üstü bir bakış açısıyla ele alıyor. Kitapta söz konusu olan, insanî varlığın Aşkın Varlığa yönelişidir. Oysa çevirmen, hazırladığı sunuş yazısında İslâmî naslardan hareketle İslâmî bakış açısına ağırlık vermiştir. Ülkemizdeki okurların dinî kültürleri dikkate alındığında bu yaklaşım bir katkı olarak değerlendirilebilirse de, İslâm dininin duaya bakışı ile bir din psikologunun duaya bakışı arasında farklılıklar olacağı gözden kaçırılmamalıdır. Bilindiği üzere din psikolojisi, dinin insanî yönünü dikkate alan tek yönlü bir ilişkiyi inceler. Yazarın yaklaşımı da budur. İslâm’ın duaya bakışı ise, çift yönlü bir ilişkiyi kapsar; yani Tanrı ile insan arasında karşılıklı bir ilişki vardır.

Bu genel değerlendirmelerden sonra kitabın içeriğini değerlendirmeye çalışalım. Çevirmenin sunuş yazısına duanın tanımıyla başlanmış. Sadık Kılıç’a göre dua, Tanrı’nın rablık ve ilahlık hakikatine en köklü bir sığınma hadisesidir. Dua, insanın varlık karakterinin tabii bir parçasıdır ve onu tamamlayan dördüncü boyuttur. Dolayısıyla dua, insanı metafizik realiteye götürür. (s. 1) Tanımdan sonra İslâmî düzlemde duanın bireysel ve toplumsal olmak üzere iki yönüne yer verilmiş. Duanın mahiyetinin, kendisine yöneldiğimiz varlıkla ilişkinin mahiyetini belirlediği ve duanın gücümüze güç kattığı belirtildikten sonra Kur’ân’da geçen dua ile ilgili âyetler yer alıyor. Devam eden sayfalarda, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) duaya bakışını ve hadislerdeki dua ile ilgili açıklamaları görmemiz mümkün oluyor. Çevirmenin bu bölümdeki şu tespitine katılmamak mümkün değil: “Manevî süreçlere olduğu kadar, dua olayına yaklaşımı da olumsuz olan çağdaş insanın, dinsel hayatı reddetmesi, bir araştırmacının ifadesiyle belirtirsek, ‘ikinci düşüş’ü teşkil eder. Bütüncül bilinç seviyesinden bölünmüş bir bilinç seviyesine inmiş olan fert, dine aykırı tepkileri ile fitrî ihtiyacı bilinç alanının dışına, bastırılmış duygu ve istekler dünyasına itmek ister; unutulacağı, küller altında kalacağı karanlık dünyaya.” (s. 12-13)

Çevirisi yapılan kitap dokuz bölümden oluşuyor. İlk bölüm

bir soru ile başlamış ve yazar bu soruyu cevaplamağa çalışıyor. Oysa ileri sürülen tezlere karşı geliştirdiği antitezleri savunmadan önce yazar, dua hakkında genel bir bilgi verebilirdi. İlk bölümün sorusu şöyle:

“Dua eylemi bir geriye dönüş (regression) mü oluşturur?”

Problem şöyle ortaya konuyor: “Her türlü dinî inancı terk etmiş sadece aklı (rasyonel) bir hayat tarzını benimseyen birçok kişi, ezici tehlike durumlarında, yani bir kaza anında veya bir hastalık sırasında, yahut ecel saatinde dua ve yakarışlara koyulurlar. Sanki dua ihtiyacı ile iç darlığı (agnoisse) arasında bir irtibat var. Böylesi durumlarda bu ihtiyaç, belki de bir aşağılanma, şuur merkezinin bir zayıflaması gibi gözükür.” (s. 22) Ayrıca duada çocukluk yıllarının kalıntılarının varlığını görürüz. Öyleyse dua ‘regression’ mu?

Yazar bu probleme birkaç açıdan cevap arıyor. Birincisi, duada çocukluk yıllarının kalıntıları da olsa, çocuğa eğitimle verilen formüller de olsa, bu, duanın “çocukluk dönemi tortularına veya formüllerine indirgenebileceğini göstermez. Bu şekil, medeniyet, inanç ve geleneklere göre değişiklikler gösterir. Ama eğitim kaynaklı geleneksel biçimler altında kendini açığa vuran” (s. 23) ve her yerde aynı olan evrensel bir tepki türü vardır. İnsan bu tepki ile meçhulü ansızın kavrar, normal şuurunu aşan herhangi bir şeye iltica ederek tehlikeden kurtulmağa çalışır. Yazar bu yaklaşımıyla, duada geriye dönüşün olmadığını, ancak ferdî şuurun yetersizliğinin ve bunu tamamlayan ilâhî şuurun kavrandığını belirtiyor.

Bu probleme verdiği ikinci cevap, bize aynı zamanda yazarın bağlı bulunduğu ekole de işaret ediyor: Duada çocukluğa ait muhtevaların ötesinde atalara ait eski kalıntıların olduğu sonucu çıkarılabilir. Bu da bize Jung’un kolektif bilinçdışı arketipleri hatırlatıyor.

Üçüncü cevabı ise, insandaki şuurun çok sınırlı ve onunla yapılan teşhisin de tamamıyla keyfi olduğu, bunun yanında bilinçdışı küllî şuurun bizde etkili olduğu şeklinde. Dolayısıyla insanda şuur dışının da yer aldığı rûhî bir bütünlük var. İşte insan bir sıkın-

tiya düştüğünde dua ile kendi meçhul bütünlüğünden bir yardım istiyor. Çünkü acizlik durumlarında “meydana gelen şeylere karşı koymak için normal şuur yetersiz.” (s. 27) Bu görüşünü savunan satırlar arasındaki şu cümle bize yazarın mistisizmin etkisinde olduğunu gösterebilir: “Şayet fert, herhangi bir nokta-i nazardan kendisini her taraftan sıkıştıran kozmik bir madde okyanusunda sadece pek küçük bir nokta ise, diğer bir perspektiften de, bütün evrenin onda mevcut olduğu da en az bu kadar gerçektir.” (s. 25)

Kanaatime göre yazar, bu açıklamalarının öncesinde şu noktaya dikkati çekebilirdi: Dua sadece bir engellenme durumu içerisinde kendiliğinden uyanan irade dışı bir tepki mi ki regression olsun? Veya duaya sadece bir iç darlığı esnasında mı başvurulur? Dua, insana sıkıntı veren iç ya da dış faktörlerin etkisiyle oluşabileceği gibi, insana mutluluk veren birtakım durumların sonucunda sevgi, şefkat ve şükür duygularıyla da yapılabilir. Bir başka ifadeyle insan, dua ettiği yüce varlığa, yalnızca korktuğu için değil, aynı zamanda içten doğma bir sorumluluk, sevgi ve hayranlık duygularının etkisiyle de yönelebilir.

Yazar ikinci bölümde, birinci bölümde verdiği cevapların içeriğini biraz daha derinleştirmiş ve duanın doğuştanlığını ve zamanın bütünlüğü içerisindeki yerini ispatlamağa çalışmış. Bölümün başlığı şöyle:

“Çocukluk dönemine ait ve arkaik reflekslerin gerçekleştirilmesi olarak dua”

Bu bölüme şu ifadelerle başlanmış: “Öyleyse dua ihtiyacını, yani şuurlu Ben’in tecrübe ettiği sonsuz bir bütüne tutunmayı ve onun içine girmeyi bir gerileme eylemi olarak görmek yanlıştır. Burada yemek, içmek veya sevmek ihtiyacını gidermek nasıl geriletici birer eylem değillerse, bunun gibi, bireyin kendisini bırakması, hiç de geriletici olmayan, doğuştan var olan bir refleksin varlığıdır.” (s. 28) Ancak yazara göre, bu doğuştanlığı gölgeleyen belirli formlar var. Çünkü “uygulamada dua ihtiyacı hep belli bir zamana ve çağa özgü inançlara bitmiş olarak, bir özel biçim altında, yani

şartlı bir refleks gibi görünür.” (s. 28) İşte eğitimin duaya kattığı şartlı refleksler ayıklanır, duanın özü ortaya çıkar. Ancak biz, böyle bir durum karşısında bile “kendimizi, kendine özgü bir medeniyetin kalıtım yoluyla bireye intikal ettirdiği şeyler karşısında bulacağız; fertte kolektif olarak bulunan şuurduşılıklar karşısında bulacağız.” (s. 29) Bu noktada bir başka tartışma konusu gündeme gelmektedir: Akılcıların duaya karşı tepkileri ve bu tepkilerin değerinin ne olduğu konusu. Yani tepki şudur: Duada geriletici hiçbir şey yok ise de hürriyetin vahim bir biçimde çocukluk ve arkaik, ferdî ya da umumî güçlere kendini teslim etmeye indirgenmesi söz konusu olabilir.

Yazar bu tepkiyi Jung’un bakış açısıyla karşılayacaktır: “Ulaşılması bize bırakılan hürriyet, hiç de geçmişin ve ferdî şartlandırılan bütün şeylerin ortadan kaldırılmasını gerektirmez. Çünkü zamanın bir bütünlüğü vardır. Mazi bizde var olmaya ve etkisini sürdürmeye devam eder. Belli bir tarzda nasıl gelecek şimdi ise, geçmiş... evet o da şimdidir. Bizim şuurumuz, yolun sadece adımımızı attığımız kısmını aydınlatan küçük bir fener gibidir; halbu ki arkasındaki veya önündeki her şey karanlıkta kalmaktadır. Ama devamlı olarak geçmiş ve gelecek zamanın hal üzerinde etkili olduklarını ve onu belirlediklerini hissederiz. En geniş bilinç, zamanın farklı buutlarını parçalanmaz ve birleşik bir bütün olarak yakalayabildir.” (s. 31) Marinier bu sözleriyle kişinin tarihsel gelişimine önem vermekte ve bu önemle konuyu şu şekilde toparlamaktadır:

“Bu dua, belirli bir medeniyet içinde iç sıkıntısına doğuştan olan cevap verme ihtiyacının büründüğü formdur. Bu niteliği ile dua bizde, bazı durumların ortaya çıkardığı problemlere nesiller tarafından hazırlanmış olan cevap vermek tiplerini gerçekleştirir. Ondan faydalanırken şahsî güçlerimizi serbest bırakırız. Milyonlarca insan tarafından özel uyarılmalara verilmiş cevapların kazanılmış gücünden faydalanılır; bu cevapların içimizde şuurun geleceğe doğru genişlemesini kolaylaştıran uygun hareketler olarak meydana gelmesine imkân veririz.” (s. 31-32)

Yazar, üçüncü bölümü ikinci bölüme ek olarak ilave etmiş ve bu bölümde atasal cevapların önemini vurgulamıştır. “Atasal cevaplar bize daha ziyade sonraki gelişmeler için dinamik bir temel” (s. 33) oluştururlar. “Duada hiç durmadan güçsüzlükleri telafi etmeyi, zihinsel bazı hastalıklara sebep olan tehlikeleri hafifletmeyi, korku veya iç sıkıntısını tedavi etmeyi, tehlikeli içgüdülere gem vurmaya, ayrılmış şuuru onu kuşatana yeniden bağlamaya, onu genişletmeyi, çok engin ve kabul sahibi olan bilince yükseltmeyi amaç edinen yapıcı veya yeniden düzenleyici süreçler söz konusudur.” (s. 33) Yazar duanın bu fonksiyonlarını belirterek ferdin dua eylemiyle kendini arkaik tortulara indirgediğini, aksine onlardan güç aldığını belirtmiş oluyor: “Örneğin biz ‘Tanrı’ kelimesini söylediğimizde, medeniyetin başlangıcından beri insanlık tarafından en güç koşullara verilmiş olan olumlu milyonlarca cevabı gerçekleştirmiş oluyoruz. Çünkü insanlar her seferinde gayretlerini ‘Tanrı’ kelimesiyle birleştirmeye çalışmışlardır.” (s. 33)

Duanın en büyük işlevi, kişideki derin Ben’i ortaya çıkarması ve bu Ben’i ilâhî Ben’le birleşebilmeye sevk etmesidir. “Derin varlığın meydana çıkması olarak dua eylemi” başlığını taşıyan dördüncü bölümde yazar, genel olarak duanın ruh ve beden hayatına etkilerinden bahsediyor. Derin varlık dediği şey, “egonun kişilik bütünlüğünü aşan, onu tayin eden ve onu yeniden Evrensel olana bağlayan bir parçamız.” (s. 39) Yani benliğimizin derinliklerinde kalmış temel bir bölümdür.

Kişi bu derin varlığı nasıl kavlıyor? Burada önce duanın geleneksel söz ve ritimlerin oluşturduğu formların ötesinde herkeste görülebilen evrensel etkilerinden bahsetmek gerekir.

Yapılan tecrübelerle göre, “tok ve pes sesler, her şeyden önce, rûhî hayatın alt bölgeleri üzerinde, varlığın içgüdüsel bölümü ve ondaki geçmiş ve gelecekle alakalı her şey üzerinde müessir olmaktadır.” Bu seslerle yapılan “bir dua, sükûnet temin ederek, varlığın karanlık bölgelerine nüfuz eder.” (s. 37-38)

Dua eden kişide derin varlığın etkisi, beden ısısının yükselmesiyle de görülebilir. “Vücut ısısının yükselmesi bize duanın nasıl hissî idraklerin değişmesini tahrik ettiğini, nasıl bireyin dünya ile olan ilişkisini ve dünyaya dair intibalarını değişime uğrattığını anlamamıza imkân verir.” (s. 41) Yine duanın görülebilir fizyolojik etkilerinden biri de, tüyleri harekete geçirici bir refleks olmasıdır. Beyindeki kaynağı olarak kabul edilen beyincikten çıkan sınırlarda meydana gelen dalgaların etkisidir bu. Dolayısıyla dua, “sinirsel ve duygusal alanda en ince ve en küçük merkezî safhaları devreye sokar.” (s. 43)

“Duaya icabet edilir mi?”

Yazar, bu eserinde geleneksel herhangi bir dinî yaklaşımı benimsemiyor. Oysa herhangi bir dine inanan için duaya icabet, o dinin öğretileri çerçevesinde değer kazanır. Bu değer de teolojik bir platformda anlam kazanmaktadır. Yazar bu bölümde daha ziyade, dua pratiğinin kişinin psikolojisindeki işleme mekanizmasını ve kişiyi etkileme gücünü incelemektedir.

“Duanın müessiriyeti özel psikoloji şartlara bağlıdır. Bunlar, bilhassa konusunun net bir şekilde belirlenmesi, açık olarak formüle edilmesi ve doğru olarak tasavvur edilmeleridir.” (s. 46)

Duanın icabeti, psikolojik olarak zihnî idrake bağlıdır. Çünkü “etkili duada şekillenen arzunun tasavvuru süjeyi değiştirir.” (s. 47) Onun bu şuurlu arzusu, yavaş yavaş ruhun bilinmeyen tabakalarına nüfuz eder. Bu tabakaları değiştirir, tedrici olarak direnmeleri kırar, direnmenin merkezinde bulunan kıskanç canavarı sükûnete erdirir; bundan böyle onu arzu ettiği fiilleri yapmaya teşvik edecek gizli bir canlılık yaratır. Böylece insanın varlık bütünlüğünün ağırlığını, çevre, şartlar ve insanlar üzerinde arttırır.” (s. 48) Marinier bu ifadeleriyle, insanın dua ile âdeti kendi kendisine telkinde bulunduğunu, bu telkinin de şuuraltından gelen şuur akışındaki bazı elemanları değiştirdiğini belirtmektedir.

Yazar bu açıklamalarından sonra, dua ile insanın Evrensel Ben'e yaklaşılabilirliğini, hatta Evrensel ve Aşkın Ben ile

aynîleşebildiğini söylemektedir. Böylece dua eden insan, âdeta kendisini aşana dönüşebilmektedir. Bu satırlarda, “Ben benim; sen bensin!” şeklindeki formülasyon, eski bir Hint deyişi olarak aktarılmaktadır. Çevirmen, söz konusu ‘dönüşme’ kavramının Hıristiyan mistisizmine göre ifade edildiğini, İslâmî bir kavram olmadığını dipnotta okuyucuya bir hatırlatma olarak yazmış. Ancak her ne kadar İslâm’da bu dönüşümün olup olmadığı veya zâfî mi yoksa sıfatî mi olduğu tartışılabilir, İslâm tasavvufundaki “ene’l-Hak” sözü etrafında gelişen yorumların varlığını da dikkate almamız gerekebilir.

Dua, sabit bir fikir, sürekli endişe, kafayı meşgul eden düşünce demek olan ‘obsession’a indirgenebilir mi?

Altıncı bölümün tartışma konusu olan bu sorunun cevabı için, duanın ve obsession’un karakteristik özellikleri karşılaştırılırsa bu ikisinin aynı şeyler olmadığı görülecektir. Buna göre, “dua eden birey, ortaya çıkarılan safhaların efendisi ve isteğine göre onları geri çevirmeye veya çağırmaya kadir iken, obsession’un ele geçirdiği kimse, ne anlayabildiği ne de hakim olabildiği bir şeyin kölesi olur. Duada bilinç, kendisini kuşatan ve şartlandırmanın içine nüfuz ederken, obsession’da durum bunun tamamen tersinedir.” (s. 51) Ayrıca “obsession’un da içinde yer aldığı patolojik haller, yıkıcı süreçlerdir; ...Obsession insanı yalnızlığa iter; ...duada ise, aksine, evrensel ve ilâhî olana götürür, ruhsal yaşantının meçhul engellerini ortadan kaldırır veya azaltır... Duanın icraata soktuğu sabit olarak tek bir şeyi düşünme işi, sadece bir hazırlanma ve keşif aracı, dünya ve olaylar ormanında bir yol açma biçimidir.” (s. 52)

“Tabiatüstü bilince yaklaşma yolu olarak dua”

Yazar bu bölümde konuya, pragmatik açıdan duadan faydalanmanın yani fonksiyonel olarak duaya başvurma bile, “Aşkın olanı tanıma, onunla bir münasebet içinde gelişme girişimi” (s. 53) anlamına geldiğini vurgulayarak giriyor.

Arzunun gerçekleşmesi, üstün bir bilginin kapılarını açmaktadır. Bundan dolayıdır ki kişinin bir zamanlar sadece kendi lehine

yaptığı duaların yerini, artık “ben’i (ego) unutmama, kendini adama ve fedakârlıkta bulunmayı” (s. 54) içeren dualar almaktadır. Kozmik şuura bu aşamalarla ulaşılabilir ancak. Kozmik şuur denilen şey, “şuurun artık beden içinde kurulmuş olmadığını, aksine bedeni kuşatıp içine aldığı” (s. 55) insana benimsetir. Bu şuura ulaşan ferdin “öz vücudu, artık diğer vücutlar veya nesnelere tarafından algılanan kıyasî bir aynileşmeyi” (s. 55) yaşar.

Sözünü ettiğimiz bu yüceltici duanın sürekli tekrar edilmesiyedir ki insan, kozmik şuuru, hayatın içine indirmeye ve bu şuurla da davranışlarını değiştirmeye çalışır. (s. 56) Kişi ancak bu kozmik şuura ermekle benliğin duaya olan ihtiyacını karşılayabilir. Çünkü “ego’nun kendisini kuşatan bütünlüğe tutunabilmesi ve onunla aynileşmesi” (s. 58), bu şuur biçimiyle mümkün olabilmektedir.

Yazar böylece bize dua pratiğinin üç aşamasını da tasvir etmiş olmaktadır. Bu aşamalar; “yaşadığımız yüzeysel varlıktan uzaklaşma; çocukluk çağına ait ve atalardan tevarüs etmiş olan saiklerin merkezi olan rûhî hayatın en derin tabakalarına kontrollü bir iniş ve son olarak da kozmik bilincin ve hürriyetin dünyası olan Küllî ve Evrensel Varlığa açılmadır.” (s. 58) Bu yaklaşım biçimiyle yazarımızın aynı zamanda, olayları bir bütün olarak idrak eden sezgisel mistik şuurun bazı özelliklerini de açıkladığını söyleyebiliriz.

“Cemaat halinde dua ve sonuçları”

Marinier, bu bölüme kadar fert olarak yapılan duadan ve bu duanın etkilerinden bahsetti. Kısa olan sekizinci bölümde ise, grup halinde yapılan duanın etkilerini anlatıyor.

Cemaat halinde yapılan duada birey, aynı anda birçok noktadan uyarılır. Bireysel bölünmüşlüğü yerine cemaatin kolektif varlığı tek gerçek olarak fert üzerinde etkili olur. (s. 60) “Her bireyde zincire vurulmuş olan Tanrı, burada zincirlerini parçalar. O, yüzlerce veya binlerce dille konuşur veya binlerce kolla hareket eder.” (s. 61) Aslında belirli bir grup içerisinde yapılan duada, o cemaatin, o milletin veya o ırkın kolektif ruhu değil, “kendi bilincine

varmak isteyen Evrensel Ruh"un (s. 61) tezahürü vardır. Bu Evrensel Ruh, ferdin benliğine adeta nüfuz ederek sınırsız gücünü ferde aktarır.

Eserin son bölümü, "dua, iştihak ve yoğunlaşma" başlığını taşımaktadır. Yazar bu son bölümde de, duanın bir yoga olmadığını ısrarla savunmakta ve yogada olduğu gibi duada, ruhsal bir güce ulaşmak için ön şart olarak yoğunlaşma eyleminin olmadığını belirtmektedir. "Duanın pek sık olarak kendisi için varış noktası diye belirlediği, yoga, çıkış noktası olarak ister." (s. 63) Bir başka ifadeyle yoğunlaşma ve iştihak, yoganın başarılı olabilmesi için zorunlu iken, duada ancak ruhun derinliklerini keşfetmek için gerekli olan derûnî boyutun temel öğeleridir. Dolayısıyla duaya başvurma eylemi evrenseldir yani her insan aynı etkiyle dua yapabilir.

Pierre Marinier, eserini tamamlarken modern insanın dua pratiği ile olan uyumsuzluğuna dikkatlerimizi çekmektedir. "Modern insan, dua etmeyi reddederek kendi geçmişinin ve kendi gizli varlığının en verimli güçlerinden mahrum kalmaktadır." (s. 64) Yazarın bu görüşüne katılıyoruz. Ancak, "Modern insan, duada, katılmadığı iman esasları ve dogmatik kavramlar bulunduğu gerekçesiyle onu reddettiğini sık sık ileri sürer. Fakat biz gösterdik ki, duanın psikolojik değeri, dogmatik formları itibarıyla bu iman esaslarından bağımsızdır." (s. 64) şeklinde ifadelerinin tartışılabilir olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü dua pratiğine karşı mesafeli duran modern insanın temel itirazı, hem insanın derûnunda olan, hem de onu kuşatan ve insan varlığı üzerinde otoritesini belirleyen gerçekliklere yöneliktir. Ayrıca duanın psikolojik değerinin iman ilkelere tamamen bağımsız olduğunun belirtilmesi, metafiziksel gerçekliklerin psikojenizm çerçevesi içerisinde algılandığını da göstermektedir.

Ahmet ALBAYRAK

(Doç. Dr., Rize Ü. İlahiyat Fak.)

